



## Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi

Dergi Web sayfası: <http://dergipark.gov.tr/adea>

ISSN 2651 – 5067

### TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE KÖK YA DA GÖVDEYE GELEN EKLER ÜZERİNE BİR ANLAMBİLİM İNCELEMESİ<sup>1</sup>

#### A SEMANTIC STUDY ABOUT AFFIXES ON THE ROOT AND STEM OF TURKISH Ahmet AKÇATAŞ\*

\*Prof. Dr., Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, [ahmet.akcatas@usak.edu.tr](mailto:ahmet.akcatas@usak.edu.tr),  
Orcid: 0000-0002-6611-0259

#### Serpil TAŞDEMİR\*\*

\*\* Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi,  
[serpiltasdemirr@gmail.com](mailto:serpiltasdemirr@gmail.com)

Referans: Akçataş, A., Taşdemir, S. (2020). Türkiye Türkçesinde Kök Ya Da Gövdeye Gelen Ekler Üzerine Bir Anlambilim İncelemesi. *Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 129-149.

*Gönderilme Tarihi: 30.05.2020*

*Kabul Tarihi :27.06.2020*

**Özet:** Makale Türkçedeki eklerin anlamlarını incelemeyi, semantik özelliklerini belirleyip kelime kök ya da gövdesinde yaptığı değişiklikleri açıklamayı hedeflemiştir.

Araştırmada ortaya çıkan veriler ışığında, eklerin dilimizde morfolojik yönden yaptığı değişikliğin yanında semantik alanda yapmış olduğu değişimin de önemli olduğu gözlemlenmiştir. Eklerin ad ve fiil soylu kelimelere eklendiğinde kelimenin işlevini ve görevini değiştirdiğini görmekteyiz. Varılan bu sonuç kelimenin

<sup>1</sup> Bu makale, Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde yapılmış "Türkçe Sözlükte Türemiş Kelimelere Gelen Eklerin Kazandırdığı Anlamlar" adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

---

anlamında da fark yaratmaktadır. Ortaya çıkan bu farkın, anlambilim yönünden açıklanması gerekmektedir.

Türkiye Türkçesi yapı bakımından incelendiğinde eklemeli bir dil olduğu ve bu işlemin sondan ekleme şeklinde gerçekleştiği görülür. Bu ekleme belirli amaçlarla gerçekleşir. Cümle kurmak, sözdizimi gerçekleştirmek için çekim eklerinden yararlanılır ve kelimeler arasında bağ kurulur. Yeni bir kavram, nesne ya da durumu anlatmak için ise yapım eklerinden yararlanılır.

Bu bağlamda, çalışmada öncelikle çekim ve yapım ekinin görevleri ayırt edilecek; daha sonra anlambilim değeri olan yapım eklerinin açıklaması yapılacaktır. Çalışmanın geçerliliği için *Türkçe Sözlük* 'teki kelimelerden yararlanılacaktır. Sözlükteki kelimeler üzerinden ekler tespit edilip açıklanmaya çalışılacağı için eş zamanlı bir çalışma yürütülecektir. Yine aynı sebepten yani belli bir kaynaktaki örnekler üzerinden inceleme olacağından dolayı metin merkezli çalışma yöntemi ile gerçekleştirilecektir.

---

**Anahtar Kelimeler:** Anlambilimi, Ekler, Yapım Eki, Çekim Eki, Dilbilim

---

The article aimed to examine the meanings of the suffixes in Turkish, to determine the semantic features and explain the changes made in the word stem or primitive. In the light of data revealed in the research. It was observed that besides morphological changes made by affixes in our language, the changes made in the semiatic field were also important. We see that when affixes are added to noun and verb stem words they change function and task of the word. So this result makes difference in the meaning of word. This difference has to be explained in terms of semantic.

When Turkish in Turkey is examined in terms of structure it is seen that it is an additive language and this process takes place in the form of an insertion from the end. This addition happens for specific purposes. Conjugations are used to construct sentences to perform syntax and to be establish a bond between words. Derivational affices are used to describe a new concep, object or situaion.

In this context, first of all the tasks of inflexional suffix and derivational affix will be distinguished the description of derivational affixes which have semiatic value will be made. The words in the Turkish dictionary will be used for the validity of study. A simultaneous study will be carried out, as attachments will be identified and explained over words in dictionary.

Again for the same reason, that is, because there will be a review of the samples from a particular source, it will take place with a text-centered study method.

---

**Key Words:** Semantics, Affixes, Derivational Affix, İnflexiual Suffix, Linguistic

---

## 1. Giriş

Türkçe, bilinen en eski yazılı kaynakları M.Ö. 8. yüzyıla ait olan köklü bir dildir. Bu süreç boyunca kimi zaman yabancı dillerle etkileşim içinde olmuştur. İslamiyet'in kabulüyle birlikte yeni bir medeniyet dairesine giren Türkçe, Arapça ve Farsça etkisinde gelişim göstermiştir. Literatürde Osmanlı Türkçesi diye geçen dönemde edebi eserlerin Arapça ve Farsça kelimelerle dolu olduğu görülmektedir. Bu etki sadece kelimelerle sınırlı kalmamış aynı zamanda dilbilgisel bazı kuralların dilde uygulanmasına sebep

olmuştur. Bundan mütevellit 20. yüzyıl başlarında Türk dilinin özgünlüğünü korumak için belli çalışmalar yürütülmüştür (Ercilasun, 2017). *“Türk yazı dilinin tarihi gelişiminde, Batı Türkçesinin üçüncü devresi olan Türkiye Türkçesi, 1908 meşrutiyetinden sonra başlar. Ortaya çıkan yeni yazı dilinde, Osmanlıcanın etkisi görülse de Cumhuriyet devriyle yepyeni bir dil ortaya çıkmış ve Türkiye Türkçesi Arapça, Farsça terkiplerden ayrılmaya başlamıştır.”* (Ergin, 2019, s.44)

Bilindiği gibi Türkçe yapı olarak sondan eklemeli bir dildir. “Biçim bilgisinde temel birim biçim birimdir. Ses bilgisinde ses birimin paraleli, biçim bilgisinde biçim birimdir. Her biçim birim bir anlatımdaki söze dönüşmüş, bireyselleşmiş en küçük anlamlı birimin taşıyıcısıdır.” (Eker, 2015, s.254)

*“İlişkileri bakımından biçim birimler bağımlı biçim birimler (ekler) ve bağımsız biçim birimler (sözcükler) olmak üzere ikiye ayrılır. İşlevleri bakımından ise anlamsal (sözlüksel) biçim birimler ve görevsel biçim birimler olmak üzere iki farklı başlıkta incelenir. Bağımlı biçim birimler yani ekler, tek başına kullanılamaz. Hiçbir anlamı yoktur. Bağımsız biçim birimler ise tek başına sözlüksek değer taşırlar.”* (Eker, 2015, 255).

Kök, sözcüklerin temel yapısını oluşturan, belli bir anlama sahip öğelerdir. Türkçedeki kelimelerin kökü genellikle tek heceli yapılardan oluşur. Özellikle dilin arkaik dönemi incelendiğinde kelimelerin tek sestten oluşan köklerine ulaşılır (Ergin, 2019). Bu kökler ad ya da eylem kökenli olabilmektedir. *“Zaten kâinata varlık ve hareket olmak üzere iki unsur vardır. Bu iki unsurdan birincisi canlı, cansız, maddi manevi bütün varlıklar, mefhumlar, vasıflar, şahıslar, hadiseler, hülâsa tek tek var olan, mekân ve zaman içinde bir yer işgal eden nesnelere. İkinci unsur ise bu nesnelere zaman ve mekân içindeki her türlü hareketleri, oluşlar, yapış ve kılışlarıdır. İşte isim kökleri nesnelere kendilerinin, fiil kökleri ise nesnelere hareketlerinin dildeki karşılığıdır.”* (Ergin, 2019, s.123).

Ek ise eklendiği kök ya da gövdeye yeni anlam, görev kazandıran ya da söz dizimi içerisinde sözcüklerin birbirleriyle ilişkisini belirleyen bağımlı biçimbirimlerdir. Anlamsal fark yaratan ekler, birbirlerinin yerine kullanılamaz. Örneğin; isim türetme eki olan *-cı* eki ile *-lık* eki, *kitap* köküne eklendiğinde farklı anlamlar yaratır. Ekler dilin en önemli unsurlarından biridir. Dilde çeşitli türde kelime yapma yöntemi vardır. Bunlar arasında en işlek kelime yapma yöntemi eklemedir.

Türkiye Türkçesindeki eklerin, çekim ve yapım eki olarak iki ayrı işlevi vardır. Bu ekler her zaman kelime kök ve gövdelerine bağlı olarak bulunur. Türkçede tek heceli ekler bulunduğu gibi, birleşik ekler de gözlemlenmiştir. Örneğin *-ma* eki tek hecelidir, *-maca* eki ise birleşik bir ektir. *“Kök ve gövdeyle kaynaşan ekler mevcuttur: taş+garu, iç+gerü, il+gerü (dış+arı, iç+eri, ileri) kelimelerindeki yön eki bu eklerdendir.”*(Korkmaz, 1960, s.176).

Eklerin, kelime yaparken sıralanışı kök+ yapım eki+ çekim eki şeklindedir. Bazı durumlarda, bu kurala aykırı ek dizilimi meydana geldiği görülür. *“Kuşkusuz bu kuralın gündelik, ondalık, yüzdeler gibi aykırı örnekleri de vardır.”* (Ergin,1972, s.156) Ergin, bu sözcüklerin oluşumunda (+DA) ekinin, çekim eki görevinin âdeta kaybolduğu ve (+IXk)

eki ile birleşerek (+DAIXk) biçiminde tek bir ek gibi ayrılmaz bir bütün oluşturduğunu yazar.

Türkçedeki ekleri şu şekilde sınıflandırıp açıklayabiliriz:

Çekim Eki: “Adlar ile adlar veya adlar ile fiiller arasında geçici ilişkiler kuran eklerdir. Kök ve gövdelere bazı anlam bağlantıları katarak onları birbiriyle ilişkiye geçiren, onlarla kelime grupları ve cümlenin öteki öğeleri arasında geçici anlam örgüsü kuran eklerdir.” (Korkmaz, 2019, s.11) Çekim ekleri cümledeki sözcüklerin anlamsal bütünlüğünü oluşturur. Bu ekler olmadan cümle kurulamaz.

Türkiye Türkçesinde bazı çekim eklerinin, yapım eki fonksiyonunda kelimeler türettiği görülür. Bu ekler kullanım sıklığından dolayı kalıplaşma yoluyla kelimenin kökünde anlamsal fark oluşturur. Kısaca söz etmek gerekirse eşitlik (+ça), vasıta (+ın, +un) gibi bazı ekler ve kimi durum ekleri (-de, -den) yapım eki işlevine kaymış ve kalıcı ad oluşturmuştur (Korkmaz, 2019). Bu durumlarda bu ekler çekim eki özelliğini kaybeder ve yeni anlamlı sözcük oluştururlar. Eklerin bu istisnai durumlarından dolayı, bazı gramerciler ek tasnifinde farklı görüşler beyan etmişlerdir. Aşağıda bu farklı tasnif denemelerine yer vereceğiz. Türkiye Türkçesinde genel olarak kabul edilmiş çekim ekleri şunlardır:

- 1) İsim çekim ekleri
  - Çokluk eki
  - Durum ekleri
  - Eşitlik ekleri
  - İlgî eki
  - İyelik eki
- 2) Eylem çekim ekleri
  - Kip ekleri
    - Zaman kipleri
    - Dilek kipleri
  - Şahıs ekleri
  - Soru eki
  - Ekfiil ekleri
  - Olumsuzluk ekleri

Dilimizde anlamsal değişiklik yapmasa da cümleler ve kelimeler arasında ilişki kurması yönünden çekim ekleri önemli yere sahiptir. Ancak çalışmamızda kelime kökünde meydana gelen anlam değişikliği inceleneceği için çekim eklerinin üzerinde durmayacağız.

Yapım Eki: Kelime kök ve gövdesine bağlı, ses ve anlam farkı oluşturarak yeni kelimeler türetmeye yarayan eklerdir. Türkçedeki türemiş kelime yapan ekler, dilimizde oldukça geniş yer kaplamaktadır. Bu eklerin incelenmesi ve açıklanması hem dil bilimi yönünden hem de anlam bilimi yönünden büyük önem arz eder. Bu ekler ile kelime hazinemiz birçok kelime kazanır.

“Yapım ekleri eklendikleri kök ve gövdelerin manalarında değişiklik yaparlar. Yapım eki ile meydana getirilen bir kelime gövdesi, kendisinden türediği kök veya gövde ile uzak yakın bir ilgisi olmakla beraber ondan ayrı ve yeni bir mana taşır.” (Ergin, 2019, s.136)

İncelemiş olduğumuz yapım ekleri kelime kök ya da gövdelerine gelerek kelimenin anlamında kalıcı değişiklikler yapıp görev ve türünü de değiştirebilir. Bu ekler dört gruba ayrılır:

- Addan ad türeten ekler
- Addan fiil türeten ekler
- Fiilden ad türeten ekler
- Fiilden fiil türeten ekler

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi bazı ekleri işlev ve anlam yönünden incelediğimizde farklı tasnif yapan dilcilerimiz vardır. Çatı ekleri ve fiilimsiler kimi zaman kelime kök ya da gövdesinde anlam değişikliği yaratırken kimi zaman ise anlam değişikliğinden bağımsız bir özellik göstermektedir. Bunun gibi bazı çekim ekleri (hâl ekleri) kimi kelimelerde kalıcı ad oluşturur. Bundan dolayı bazı dilcilerimiz şu şekilde tasnif denemesi yapmıştır:

- Zikri Turan (2000) ekleri sekiz gruba ayırmıştır. Bunlar:
  - Yapım eki
  - Çekim eki
  - Fiilimsiler
  - Çatı ekleri
  - Olumluluk-olumsuzluk ekleri
  - Teklik- çokluk eki
  - Soru eki
  - Sıfat yapma eki (+lı, +sız)
- H. İbrahim Delice ise yedi grupta incelemiştir (Delice, 2000, s.232-233):
  - Genişletme ekleri
  - Durum ekleri
  - Kurucu ekler
  - Dönüştürücü ekler
  - Yapım ekleri
  - Bütünleşik ekler
  - Temsil ekleri
- Zeynep Korkmaz (2019, s.110-115) ise ekleri geleneksel şekilde tasnif etmiştir. Bu çalışmada sınıflandırma, anlambilim bakımından yapılacaktır. Bu ekler:
  - Yapım Ekleri
    - Addan ad türeten yapım eki
    - Addan fiil türeten yapım eki
    - Fiilden ad türeten yapım eki
    - Fiilden fiil türeten yapım eki

➤ İşletme Ekleri

- Ad çekimi ekleri (yalın durum, ilgi durumu, yükleme durumu, yönelme durumu, çıkma durumu, vasıta durumu, eşitlik durumu)
- Fiil çekimi ekleri (Şekil ve zaman ekleri, şahıs ekleri, fiillerde soru, yardımcı sesler)

Yukarıda işlevleri yönünden açıklanan eklerin anlamsal yaklaşımının ele alınıp belirlenmesi önemlidir. Kanaatimizce bu ekler kelimenin kökünde hem işlevsel hem anlamsal değişiklikler yapmıştır. İşlev değişikliği dediğimiz şey kelimenin kök ya da gövdesindeki fonksiyonun değişmesidir. Örneğin; kök ya da gövde halinde olan bir ismin, ekleşme yoluyla fiil görevini üstlenmesidir ya da fiil tabanlı bir sözcüğün eklerle eylemsi görevinde bulunmasıdır. Anlam değişikliği ise kelimenin kökünden ya da gövdesinden tamamen bağımsız olmamakla birlikte zihinde yeni bir kavramın oluşmasıdır.

Anlambilim, “dili anlam yönünden inceleyen, göstergenin gösterilen bölümü veya eş zamanlı ve art zamanlı açılardan inceleyen bilim dalıdır (Vardar, 1998, s.20). Ülkemizde anlambilim çalışmaları Doğan Aksan tarafından geliştirilmiştir. Doğan Aksan (1990) anlamın tanımını: ‘Eğer tek anlamlı bir sözlüksel biçim birimi bir sözcük üzerine duruluyorsa anlam, bunun dile aktardığı kavram, gösterilendir’ şeklinde yapmıştır. Dil bilimi içinde anlamı, bir dil biriminin ifade ettiği veya zihinde oluşturduğu düşünce, kavram, hatta içerik olarak tanımlayabiliriz.” (Erol, 2014, s.20)

**1. Addan Ad Türeten Ekler ve Anlam Özellikleri**

Ad kök ve gövdelerine eklenerek adlar türeten biçimbirimlerdir. Bu ekler Eski Türkçeden günümüze ulaşmış, bazen işlekliliğini yitirmişlerdir. Çalışmamızda ekler, *Türkçe Sözlük*'teki kelimeler üzerinden inceleneceği için ele aldığımız ekler bu çerçevede açıklanacaktır. Bu ekler şunlardır:

**+A:** Örneği çok az olan bir ektir. Kelime kökünde yaratılan anlam değişikliğine genel bir yargıda bulunulması zordur. “Kelimeye ‘ilgili olma, dayanma’ anlamı verir.” (Korkmaz, 2019, s.119) Köke kattığı bazı anlamsal değişiklikleri, kelimeler üzerinden şöyle açıklayabiliriz:

- İlk: birinci olan, önce/ ilke: temel bilgi (kelime kökündeki birinci anlamına paralel temel anlamı katmıştır.)
- Denk: eşit / Denge: uyum ve istikrar (aynı kökteki anlamla ilişkili bir mana vermiştir.)

**+Aç:** En yaygın olarak “araç-gereç” yapma anlamı belirgindir. *Düzeç*, *dikeç* gibi kelimelerde bu yönde örnekler türetir. Türetim işlekliliği azdır.

**+AdAk:** Eklendiği ses köklere, o sesin “oluş biçimi” anlamını veren kelimeler türetmiştir. *Gümbedek*, *hoppadak* örneklerinde ses kökünden belli bir davranışın oluşumunu gösteren zarflar yapmıştır.

**+Ak:** Kelime türetmede yaygın kullanılan bir ek değildir. “Genellikle tek heceli kelimelere gelerek benzetme ve küçültme işleviyle adlar türetmiştir.” (Korkmaz, 2019, s.120)

- Bu ek için bazı hayvanların yavrularına “küçük, yavru” olduğunu belli edecek anlam verir. Örneğin; *oğlak, malak, kısrak* gibi kelimelerde bu anlam görülür.
- Ayrıca kökteki anlama dayanarak *benek, topak* gibi sözcüklerde “benzeyen” anlamı vermiştir.

**+An:** Bu eki kelimenin kökünden ayırt etmesi zordur. “... -ek küçültme adları tarzında eski bir küçültme ekinin mahsulleri gibi görünür.” (Banguoğlu, 2015) Sözlükte sınırlı sayıda örneğe rastlanmıştır. TDK sözlükten yola çıkarak ele aldığımız örnekler şunlardır:

- *Oğlan* kelimesinde Clauson (1972) –n morfeminin çoğul ifade kattığını belirtmiştir. Ancak daha sonra bu kullanım unutuldu. “Eski Türkçede eren, oğlan gibi kelimeler çoğul ad değil, topluluk adı olarak kullanılmış olmalıdırlar.” (Banguoğlu, 2015)
- *Sap* kelimesi “...gövde durumunu alan bölüm” şeklinde TDK’de geçer. *Sapan* ise iki ucu ip, ortası örme şeklinde olan bir alettir. Burada dikkat çeken gövde kısmından ayrılan iki farklı parçanın adeta gövdenin yavrularını andırmasıdır. Bu benzetmeden yola çıkarak *sapan* kelimesindeki –An biçimbiriminin küçültme anlamı kattığı yorumunu yaptık.

**+Ay:** Varlığı birkaç örnekte görülmektedir. Yön anlamı veren *güney, kuzey* gibi kelimeler türetmiştir (Korkmaz, 2019). Bunun haricinde terimler türetmiştir; *dkey, yüzey, eşey* gibi.

**+CA:** Dilimizde işlek kelime türeten eklerden biridir. Yaptığı anlamsal değişiklikler şunlardır:

- Özel yer anlamı veren kelimeler yapmıştır: *Dağlıca, Çamlıca* gibi.
- Belli bir millete ait “dil adı” anlamı veren kelimeler yapmıştır: *İspanyolca, Rumca, Tatarca*.
- Kelimenin kökündeki manadan “oluş biçimi” anlamı veren zarf görevinde sözcükler yapmıştır. Örnek: *haince, insanca, mertçe* gibi.
- Çeşitli sıfat ve ad köklü sözcüklere “...gibi, ...benzer, olmaya yakın” manası verir; *yaşlıca, hoşça, sarıca, bozca* gibi.
- Az sayıda bitki ve hayvan adları yapmıştır: *karaca, atmaca, bürülce* gibi.

Bu kullanılan anlamlar aktif türeme biçimleridir. Bunlar haricinde nadir de olsa türeme gösteren farklı anlamlar taşıyan kelimeler yapmıştır: *aylarca, yıllarca* gibi kelimelerde belli bir sürenin devamlılığı anlatılır. Bilindiği gibi –CA eki eşitlik bildiren çekim ekidir. Akdemir ve İsi (2017), “Çekim Ekinden Yapım Ekine +CA” isimli makalesinde bu ekin açıklamasına ayrıntılı yer verir.

**+cAk:** Genellikle şefkat duygusunu anlatan kelimeler türettiği söylene de bu yönde örnekleri birkaç kelimeyi geçmez; *yavrucak* gibi.

- Bu ek çoğunlukla addan “beraberlik” anlamında *ailecek, evcek* kelimelerini türetir.

- *Ilıcak* kelimesinde “ılık gibi” manasını verir.
- *Ayakçak, güncek, elçek* kelimelerinde alet, eşya anlamı vardır.

**+cAğız:** Eklendiği kelimeye “acıma” hissi verir; *hayvancağız, yavrucağız, çocukcağız...*

**+Cl:** Kelime türetmede işlekliliği fazla olan, eski dönemlerden günümüze kadar canlılığını kaybetmemiş eklerden biridir. Bu ekle kelime türetmede akla ilk gelen anlam; “meslek, iş, uğraş” gibi manalardır. Kelime kökünde yaptığı değişimler şunlardır:

- Bir işi mesleği olarak yapan kişi, anlamında kelimeler türetir (Korkmaz, 2019). En yoğun bu anlamda kelimeler yapar: *elektrikçi, emlakçı, fındıkçı*.
- Belirli bir fikre “sempati duyan, o görüşte olan kimse” anlamında kelimeler yapmıştır: *gerçekçi, gelenekçi, hürriyetçi*.
- Kelime köküyle bağlantılı işi yapan “kişi” anlamı verir: *yolcu, aracı*.
- Karakter ya da bir davranışı düzenli yapan, yapmayı seven, alışkanlık haline getiren kimse, anlamında ad ve sıfatlar türetir; *içkici, fırsatçı, dedikoducu...*

Görüldüğü gibi bu ek çoğunlukla kişileri anlatan sıfatlar yapmaktadır.

**+clk:** İşlek kullanılan bir ektir. Kelimeye kattığı anlamlar şunlardır:

- Sözcük kök ya da gövdesine “*ufacık, minicik, derecik*” anlamlarında küçültme katar.
- *Anneçik, hayvancık* gibi kelimelerde “sevgi” anlamı vardır.
- *Adamcık* örneğinde ise yukarıda bahsettiğimiz anlamlar dışında (sevgi, küçültme) “acıma” anlamı vardır.
- Kelimenin özündeki anlamda ifade edilen küçük, az gibi kavramların niteliklerine yönelik ifadelere “pekiştirme” anlamı verir: *daracık, birazcık* örneklerinde görüldüğü gibi.
- Yukarıda zikrettiğimiz anlamların dışında (sevgi, küçültme, acıma, pekiştirme, şefkat) –clk morfeminin birtakım kelimelere eklenip müstakil anlamlar oluşturduğu da görülmektedir: *bademcık, elmacık, kızılıcık* benzetme yoluyla oluşturulan kelimelerdir. Bademcık ve elmacık insan anatomisiyle ilgili terimlerdir.
- *Öpücük, gülücük* sözcüklerinde –clk morfemi eylemin kısa süreli, hafif, abartılmadan gerçekleştirildiği anlamını katar.

“*bademcık*”: “Ağız boşluğunun sonunda, iki yana yerleşmiş, badem biçiminde.” (TDK, 2011, s.223)

“*elmacık*”: “Elmacık kemiği.” (TDK, 2011, s.790)

“*kızılıcık*”: “Güzün olgunlaşan, kırmızı, tek çekirdekli, reçeli ve şerbeti yapılan, buruk bir tadı olan yemiş (TDK, 2011, s.1436).

**+cll:** Bu ek çoğunlukla terim adı türetir. Ad soylu kelimelere eklenerek “düşkünlük, meyilli olma, sevme” anlamlarına gelen kelimeler türetmiştir (Korkmaz, 2019; Banguoğlu, 2015).

- *Anacıl, babacıl, merkezci, iyicil* gibi kelimelerde “sevme, meyilli olma” anlamı vardır.



- Evrimsel süreç içinde canlıların yaşam tarzlarına göre doğal olarak biçimlenen yeme-içme şekilleri ve habitatlarını belirten adlar türetmiştir. Özellikle bunlar terim anlamlıdır: *otçul, etçil, kumcul* vb.

**+DA:** Çekim durum eki olan +DA eki kalıplaşma yoluyla kalıcı adlar türetmiştir (Korkmaz, 2019, s.254). Türk yazı dilinde, sözlüğe geçmiş “bulunma” anlamında şu kelimelere rastlanmıştır: yukarıda, yakında, ortalıkta gibi. *Sözde, gözde, kapıda, kucakta* gibi kelimelerde ise kalıcı adlar türemiştir.

**+DAn:** Ayrılma (çıkma, ablatif) hâl (durum) eki olan +DAN, tıpkı bulunma (lokatif, kalma) +DA hâl eki gibi kalıplaşma yoluyla çekim eki fonksiyonundan farklı olarak yeni adlar türetmiştir (Korkmaz, 2019, s.254). “Yer-yön, zaman miktar ve hâl gösteren isimlere geldiğinde belli anlamlarda zarflar yapar.” (Banguoğlu, 2015, s.168)

- *içten, özden, sudan, yürekten* örneklerinde de görüldüğü gibi kelimeye “olarak, ilgili” anlamı vermiştir.
- Hâl gösteren isimlere geldiğinde yine aynı anlamda kelimeler türetir; *hepten, akşamdan, önünden...*

**+DAş:** Türeme işlekliliği fazladır. Kelime köküne eklendiğinde “bir olay ya da durumda biriyle birlikte olma, aynı tarafta olma” anlamları verir: *fikirdeş, omuzdaş, yoldaş* gibi.

**+gAn:** Bu ekin en çok terim anlamda kelimeler türettiği görülmüştür. Sayısal alanda kelimelere eklenerek çeşitli terimler yapmıştır: *üçgen, dikdörtgen, altıgen* gibi.

**+gil/ +giller:** Çokluk eki yerine kullanılan bu ekler “aralarında kan bağı bulunan insan topluluğu, aynı tarafta olan grup” anlamı verir.

- “Aynı türden olması, topluluk” anlamında kelimeler yapılmıştır: *menekşegiller, hamsigiller* gibi.

**+(E/I):** Türetme esnasında kelimedeki anlam çeşitliliği oluşturmeyen bir ektir. Ancak işlek kullanılır.

- Kelimedeki renk ya da ses anlamlarını ikileme ile pekiştirir: *parıl parıl, mışıl mışıl* gibi.
- *Sözel, özel, cinsel, yeşil, eril* gibi kelimelerde ise kökteki anlamla “ilgili olan” anlamı verir.

**+IA:** Türetim işlekliliği olan bu ekin karşımıza çıkan kelimelerde en belirgin anlam özelliği “belli bir alan, konum, bölge adı” yapmasıdır: *kışla, yayla, kumla, tuzla* gibi.

**+IAk:** +IA eki gibi yer adı anlamında kelimeler türetmiştir: *yaylak, kışlak* gibi.

- Bunun haricinde kökteki anlama bağlı, kişinin dış görünüş özelliğini belirten sıfatlar yapmıştır: *dişlek, dazlak* gibi.

**+II:** Dilimizde en yaygın ad türeten eklerden bir diğer ekte +II ekidir. Anlamları şöyledir:

- Ad soylu kelimelere eklenerek “nitelik, bulunma” anlamları veren sıfat görevinde sözcükler yapar: *ateşli, alkollü, benekli, cevizli, becerikli* gibi.
- Belli bir huy, davranış ya da duygu durumuna sahip olan anlamlarında kelimeler türetir: *dilli, saygılı, duygulu, hoşgörülü, istekli* gibi.
- İsimdeki anlamın belirttiği “yere ait olan, bir yörenin yerlisi olan” kişileri anlatmak için kelime yapar: *Antalyalı, batılı* gibi.

- İl, ilçe, devlet yani özel yer adı türettiği olmuştur: *Bayraklı, Osmanlı, Söğütlü...*
- Bir nesnesi, kavramı, aracı ya da varlığı olan kimse, anlamları vardır: *talipli, havuzlu, gamzeli, eyerli...*

**+llk:** Addan ad türeten en yaygın ek +lık ekidir. Anlam çeşitliliği de türettiği kelimeler de diğer eklere göre fazladır. Bunlar şöyledir:

- Belli bir varlığın bulunduğu “yer, alan” anlamında isimler türetir: *ateşlik, arılık, derslik, mezarlık* gibi.
- Kelimenin kökündeki anlama “aitlik, için olma” manası verir: *hediyelik, kışlık, yolluk* gibi.
- Çok sayıda alet, nesne anlamlı kelime türetir: *iğnelik, kalemlik, ekmeklik* gibi.
- Bir iş ya da meslekte “olma durumu, işi yapma durumu” anlamında kelimeler türemiştir: *şoförlük, çöpçülük, aşçılık* gibi.
- Dini, siyasi, felsefi bir düşünceye bağlı olma anlamlarında kelimeler yapmıştır: *varoluşçuluk, tanrıçılık, sağcılık, Müslümanlık...*
- Renk adlarına gelerek “o rengin durumunu alma” anlamı veren adlar türetir: *kızıllık, yeşillik, sarılık...*

En yaygın kullanılan anlamlar bunlardır. Bu anlamların dışında birçok kelime türettiği görülür. Dilimizde en çok kelime türeten ektir.

**+mAn:** Kelime köküne bir özelliği ya da durumu “fazla olan, özelliğe donanımlı kişi” anlamı verir: *şişman, uzman* gibi.

**+msAr:** Belli sıfatlara eklendiğinde kişide “davranış, ruhsal durum” anlamı verir: *karamsar, iyimser* gibi.

**+msl:** Ad kökenli kelimelere eklenip kelime köküne “yakın, gibi” anlamları verir: *sarımsı, ekşimsi* gibi. Bu ekin işlek türediği gözlemlenmiştir.

**+mtırak:** Yukarıdaki +msl ekiyle aynı anlamı verir. Kelime köküne “...gibi olan, ...yakın” anlamlarını vermiştir: *ekşimtirak, sarımtırak...*

**+ncl:** Sadece sayı adlarına gelerek derece anlamı verir: *beşinci, ikinci* gibi.

**+sAl:** Bu ek kelime köküne “ilgililik ya da bir şeye göre” anlamı verir. Türetim işlekliliği sık olan bir ektir. Buna rağmen anlam çeşitliliği azdır. Yazı dilindeki bazı örnekler: *anlamsal, dilsel, duygusal* gibi.

**+sl:** Türetim işlekliliği sık olan bir diğer ektir. Eski Türkçeden günümüze gelen +sı eki, anlam olarak “bir şeye benzeme, aynı türde olma” manaları verir: *kömürsü, masalsı, kemiksi* gibi.

**+slz:** Yoksunluk, eksiklik, olumsuzluk anlamları verir. Bu ek +lı ekinin olumsuz şeklidir. Bu nedenle işlek türeme gösterdiği görülür: *susuz, evsiz, süresiz* gibi.

**+şln:** Çoğunlukla renk adlarına gelerek “o renkte olan” anlamında benzeme bildirir: *sarışın, akşın*.

**+tl/+tU:** Korkmaz (2019) bu ek için ‘*elti, tortu, pırtı, pinti*’ kelimelerinde ‘aşağılama, küçük görme’ anlamlarında kelime yaptığı söyler. Kelime türetmede işlek bir ektir.

- Genellikle ses bildiren yansıma sözcüklerden ses adı türetir: *fısıltı, çıtırıtı* gibi.
- +z: Bu ek sayı adlarına gelerek “birliktelik, toplu olma” anlamı verir: *beşiz, ikiz* gibi.

## 2. Fiilden Ad Türeten Ekler ve Anlam Özellikleri

Türkiye Türkçesindeki fiilden ad türeten ekler oldukça fazladır. Karşımıza çıkan ve aktif türeyen ekler şöyledir:

**-A:** Bu ek zarf-fiil eki olarak bilinir. Görev bakımından fiil köklerine gelerek sözcüğü adlaştırır. Yalnızca görev yönünden değil anlam yönünden de kalıcı değişim yaptığı gözlemlenmiştir.

- *Çevre, doğa, yöre* örneklerinde “belli bir alan” anlamı verir.
- *Oya, dize* gibi örneklerde ise eylemdeki hareketin sonucunda ortaya çıkan “durum” manası vardır.

**-AcAk:** Fiilimsi eklerinden biri olan -AcAk eki, kökle kaynaşarak kalıcı, yeni anlamlı kelimeler türetmiştir.

- Fiilde ifade edilen hareketi yapmaya yarayan “nesne, alet” adı türetir: *delecek, oturacak, sıkacak* gibi.
- Kelimenin kök ya da gövdesinde var olan anlama “bağlı olma” manasında yeni adlar türetmiştir: *yakacak, gelecek, yiyecek* gibi.

**-Aç, -ç:** Bu ek çoğunlukla alet, nesne anlamı veren kelimeler türetmiştir: *tutaç, ayraç, sayaç, yürüteç...*

**-AgAn:** Bir işin elverişli ve devam ettiğini anlatan kelimeler türetmiştir: *olağan, durağan, kayağan* gibi.

**-Ak:** Hâlâ işlek olan ve ad türeten eklerden biridir.

- Kelime köküne “mekân” anlamı veren kelimeler yapmıştır: *barınak, tapınak* gibi.
- Eylemin kökünde bildirilen iş, hareket, durum sonucunda oluşan nitelik anlamı verir: *korkak, atak, dönük, kokak, sarsak* gibi.
- Çeşitli eylemleri gerçekleştirmeye yarayan “alet” anlamı vardır: *kapak, bıçak, orak, süzek* gibi.

**-Al:** Bu ek kelime türetmede işlek değildir. Karşımıza birkaç örnekte çıkmaktadır. Anlam olarak genel bir yargıda bulunmak zordur. Eleştirel kelimesinde “yaklaşım” anlamı vardır. Kural kelimesinde “bir şeyin kurulup tasarlanması” anlamı vardır.

**-AlgA:** Kelime yapmada aktif rol alan bir ek değildir. Karşımıza çıkan kelimelerde “mekân, alan, alet” anlamlarını aldığı görülmektedir. Örnekler: *konalgA, bitelge, çizelge*.

**-Am:** Bu ek için örnekler oldukça azdır. Karşılaştığımız örneklerden “*kuram, dizem, biçem*” gibi kelimelerde “bir işin sonucunda ortaya çıkan durum, olgu” anlamları vardır.

**-AmAç:** Birkaç örnekte görülür. “Az sayıda mekân ve aygıt adları bırakmış bir ektir.”(Banguoğlu, 2004, s.233) *Dönemeç, tutamaç* örneklerinde görülür.

**-AmAk:** “Bir işe veya bir yere tahsis, özgü, özgüleme anlamlarında kelimeler türetir.” (Zülfikar, 2012, s.426) *Basamak, kaçamak* gibi kalıcı adlar yapmıştır. Yeni kelime yapımında işlek değildir.

**-An:** Fiil kök ve gövdelerine eklenerek türeyen ortaç ekidir. Ortaç görevi dışında, anlam yönünden farklılık yarattığı adlar da türetmiştir. İşlek kelime türeten bir ektir. *Giren, koparan, bölen, doyan, kesen, diken, kardelen* gibi kelimelerde kalıcı adlar yapmıştır. Anlam olarak fiilin “hareketiyle bağlantılı, ilişkili olma” anlamında çoğunlukla terim niteliğinde adlar yapar.

**-AnAk:** Bu ek yazı dilimizde kelime türetmede işlek değildir. Türettiği birkaç kelime ve anlamları şöyledir:

- Eklendiği bazı fiillere “ devamlılık” anlamı verir. Bu anlama bağlı “*gelenek*” kelimesi türemiştir.
- Fiilin yaptığı işi anlatan bazı araç adı anlamında “*geçenek, itenek*” kelimelerini türetir.

**-cA:** Eylemde bildirilen iş sonucunda ortaya çıkan “durum” anlamı verir: *sakinca, izlenca, düşünce*.

**-cAk:** Fazla kelime türetmeyen bu ek, elimizdeki örnekler göre fiile “alet, nesne” anlamı vermiştir: *salıncak, emcek* gibi.

**-nç:** TDK sözlüğünde bu morfemi almış örneğe rastlamamaktayız. Eklendiği kelimeye belli bir eylemden doğan “durum” anlamı veren kelimeler türetmiştir: *korkunç, basınç, gülünç* gibi.

**-DI:** Bilinen (görülen) geçmiş zaman eki olan bu morfem fiil köklerine gelerek yapım eki fonksiyonunu üstlenir. Fiile müstakil anlamlar katar: *bindi*(destek), *uydu*(küçük gezegen) *ekti* (her yiyeceği canı çeken) gibi.

**-Dik:** Fiil kök ya da gövdesine gelerek sıfat-fiil fonksiyonundan farklı olarak kalıcı isim oluşturur. TDK’ye göre “*tanıdık*” kelimesi “tanışılıp konuşulan, bildik, tanış” anlamındadır. “*Bastık*” kelimesi ise “pestil” anlamındadır.

**-GA:** Yaygın kullanılan ve farklı anlamları bünyesinde barındıran bir ektir. Eklendiği fiile göre şu anlamları alır:

- Fiildeki işin sonucunda ortaya çıkan olayı anlatan isimler türetir: *bildirge, yönerge, gösterge, belirtke* gibi.
- Alet anlamında bazı kelimeler yapar: *duyurga, süpürge* gibi.
- Belli bir alanı anlatan adlar yapar: *bölge, yörunge*...

**-gAç:** Türetim işlekleği fazla olan bir ektir. “-ge ekinin –eç küçültme ekiyle uzatılmış hâli olabilir.” (Banguoğlu, 2015, s.239) Ekin kökeni değil, anlam özelliklerini belirlediğimiz için şunları söyleyebiliriz:

- Bir işi yapmaya yarayan gereç anlamı vardır: *çevirgeç, delgeç*...
- Kişinin eyleminden doğan “davranış biçimi” anlamında adlar türetmiştir: *utangaç* gibi.

**-GAN:** Sözlükte oldukça fazla kelime türettiği görülen Eski Türkçedeki sıfat-fiil ekinin, günümüzde kalıcı ad yapan ekidir. Fiildeki anlama bağlı olarak belli bir duygu durumu ya da davranışı anlatan adlar türetmiştir: *utangan, üşengen, çekingen* gibi.

**-GI:** Bu ek inşek kullanıldığı görülmektedir.

- Eylemin bildirdiği hareketin yapılması sonucunda ortaya çıkan “nesne” anlamını verir: *sürgü, kıskı, silgi...*
- *sezgi, tutku, kaygı* gibi kelimelerde “duygu” anlamı vermiştir.

**-GIÇ:** Anlam olarak –gaç ekiyle benzer şeyleri ifade eder. İnşek kullanılır.

- Kelimeye “alet” anlamı vermiştir: *ezgiç, kazgıç, delgiç* gibi.
- “*yargıç, dalgıç, sorguç*” kelimelerinde “meslek” bildirme anlamı vardır.
- “*bilgiç*” kelimesinde şahsi bir nitelik anlamı verir.

**-GİN/GUN:** Bu ek, fiil kökünde kuvvetlendirme bildiren adlar türetir. Anlam sahası az iken türemesi inşek olan bir ektir.

- Bu adlar genellikle insan davranışının aldığı “vaziyet” anlamındadır: *küskün, bitkin, dalgın* gibi.
- “*soygun, sürgün, olgun*” gibi kelimelerde “eylemin işi sonucunda oluşan durum” anlamı vardır.

**-I:** Türetme işlekliliği fazla olan bir ektir. Bu ekin yaygın olarak kelimeye kattığı anlamlar şunlardır:

- Eylemde belirtilen işle birlikte meydana gelen kavram adı yapar: *tasarı, öğreti, söyleşi, ölçü, sayı...*
- Çok sayıda sezgi bildiren soyut anlamlı kelimeler türetir: *yeti, sızı, sezi, öngörü...*
- Çeşitli alet ve kavram adı yaptığı olmuştur: *soku, tartı...*

**-ICI:** Fiil kök ya da gövdelerinden kelime yapmada aktif olan eklerimizden biridir. Türetim işlekliliği sık olmakla birlikte anlam çeşitliliğine de sahiptir.

- Fiil kök ya da gövdelerine gelerek meslek adı oluşturur (Korkmaz, 2019; Banguoğlu, 2015). Örnek: *dağıtıcı, derleyici, boyayıcı, çevirici...*
- Kimi fiillerde eylemdeki durumu gerçekleştiren nesne ve madde adları türetir: *çırpıcı, onarıcı, söndürücü...*
- Fiilde bildirilen işi düzenli olarak yapıp alışkanlık durumuna getiren “kimse” anlamı vardır: *dalıcı, atıcı, binici, içici...*
- Eylemde bildirilen anlama bağlı nitelik bildirir: *sömürücü, sinirlendirici, sürükleyici...*

**-İK/-UK:** Kelime türetmede oldukça inşek bir ekidir. Eklendiği fiil tabanlı sözcükten birçok ad ve önad türetmiştir. Kelimeye kazandırdığı bazı anlamlar şunlardır:

- Fiilde bildirilen işin sonucunu anlatan bir şeyin “durumu, şekli” anlamında adlar türetir: *kızarık, buruşuk, püskürük, delik, kırık...*
- Bir kişinin davranışı sonucunda ortaya çıkan “ifade” anlamında kelimeler türetmiştir: *tutuk, üşütük, sapık...*
- Fiildeki harekete bağlı olarak belli bir “ürün, nesne, alet” adı anlamında kelimeler türetir: *oluk, kayık...*

**-III/-UIU:** İşlek bir ektir. Fiildeki hareketi özellik olarak “bulundurma, olma” anlamı veren kelimeler yapmıştır: *asılı, yatılı, yapılı* gibi.

**-m, -(I)m:** Bu ek de –IcI, –Ik, –I eki gibi üretken yapıya sahip bir ektir. Fiilde hem görev değişikliği hem anlam değişikliği yapan bu ekin, tespit edilen en yaygın anlamı şudur:

- Eylemde ifade edilen anlamın sonucunda meydana gelen olguyu anlatan adlar türetir: *yıkım, doğum, çözüm, geçim...*

**-mA:** Türetim işlekliliği en sık olan ektir. İsim fiil ekidir. Fakat yapım eki fonksiyonu olarak kullanıldığında kalıcı ad oluşturur.

- Öncelikle yazı dilimizde isim fiil görevinde “bir işin olması” anlamını veren pek çok ad türetmiştir. Bunlardan bazıları “*içme, kaçma, görme* vd.” gibi kelimelerdir. Bunun gibi birçok fiile eklenerek isim görevinde kelime yapılabilmektedir.
- Kalıcı ad yapmada en belirgin örneği yemek adları oluşturur: *oturتما, sarma, ezme* gibi.
- Çeşitli eşya, nesne veya ürün adı yapar: *uçurtma, süsleme, dokuma, örme, kazma...*

Bunlar haricinde terim anlamlı kelimeler de oldukça yoğunluktadır. Ancak yazı dilinde en çok isim fiil olarak türediği gözlemlenmiştir.

**-mAcA:** Birleşik ek olduğu düşünülen bu ek, yoğun olarak fiildeki hareketten “oyunan oyun” adı anlamında kelimeler türetmiştir (Korkmaz, 2019).Örneğin: *bilmece, şaşırtmaca, kapmaca* gibi.

- Bunun haricinde kelime kökünün bildirdiği anlamla ilişkili “yapma işi” anlamında isimler türetmiştir: *uydurmaca, kurmaca, sormaca* gibi.

**-mAç:** Bu ek aslında –baç şeklinde kelimeler türetmiştir. “Dönüslü çatı eki olan –n’den sonra –meç eki benzeşme kuralına göre –baç olmuştur.” (Hatipoğlu, 1974, s.35)

- Çocuk oyunu adı anlamında “*atlambaç, saklambaç*” adlarını türetmiştir.
- Kelime yapımını yaygınlaştırmak için “*almaç, kurutmaç*” örneklerinde araç anlamı verirken “*ovmaç, bulamaç*” gibi örneklerde ise “yemek” anlamı vermiştir. Ancak örnekleri kısıtlı sayıda kalmıştır.

**-mAk:** Diğer isim-fiil ekleri gibi bu ek de çok sayıda fiil tabanına eklenerek isim-fiil görevinde kelimeler türetebilmektedir. Anlam yönünde kalıcı değişiklik yaptığı birkaç örneğe rastlamaktayız. Bu örneklerden “*uçmak, ilmek, yaşmak*” gibi kelimelerde “belli bir ürün, gereç” anlamında türemiş kelime yapmıştır.

**-mAlI:** Birleşik bir ektir. Fiil kök ve gövdelerine eklenerek işin oluş şeklini anlatan adlar türetmiştir: *vurmalı, üfleli* gibi.

**-mAn:** Az sayıda kelime türetmiştir. Kelime tabanına “kimse” anlamını verir: *eleştirmen* “eleştiri yapan kimse”, *seçmen* “seçim yapan kimse” gibi.

**-mAz:** Fiili adlaştıran ortaç eklerinden biridir. Sıfat- fiil işlevinde birçok kelime türetmiştir. Bunun dışında kalıcı ad türetmiştir: *tükenmez, yaramaz, varyemez, vurdumduymaz* gibi.

**-miş/-muş:** Yine bir sıfat-fiil ekidir. Bu ek de diğer fiilimsi ekleri gibi kendi görevi dışına taşıp yapım eki fonksiyonunda kalıcı anlam değişikliği yapmıştır. *Dolmuş* kelimesinde “araç” anlamı vardır. *Yemiş* kelimesinde “yiyecek adı” anlamında, *ermiş (adam)* kelimesinde ise “kişi” anlamı vardır.

**-n, (I)n:** Fiil kök ve gövdelerine eklenerek çeşitli anlamlarda kelimeler türetmiştir.

- Fiildeki işin sonucunda oluşan maddi öge anlamı vardır: *yayın, basın, yağın* gibi.
- *Gelin* ve *sayın* gibi kelimelerde ise kendine has farklı anlamlara bürünmüştür. *Gelin* “yeni evlenmiş kadın” anlamında, *sayın* “saygı belirtisi olarak kullanılan söz” anlamları vardır.

**-tl-tU:** Türetme işlevi fazla olan bir ektir.

- Anlam olarak “fiildeki hareketin gerçekleşmesiyle meydana gelen olay” manası vardır: *ağlatı, görüntü, kabartı*.
- Hisleri belirten “*daraltı, sıkıntı, bunaltı, üzüntü*” gibi isimler de türetmekte elverişlidir.

**-r (A)r, (I)r:** Fiildeki hareketi ya da oluşu adlaştıran sıfat-fiil ekidir. İşlek bir yapısı vardır. Sözlük değerinde kalıcı adlar türetir.

- Eylem tabanlı kelimedenden eşya, nesne anlamlarında kelime türetir: *keser, bilgisayar...*
- Ticaretle ilgili maddi kavramları anlatan “*eder, tutar, gelir*” kelimelerini türetmiştir.
- Fiildeki hareketin sonucunda ortaya çıkan vaziyeti anlatan isimler yapmıştır: *göçer, bilir* gibi.

**-sAl:** Fiil köküyle “alakalı olma, bağlantılı olma” anlamı veren kelimeler yapmıştır: *işitsel, uysal* gibi.

**-(I)ş/(U)ş:** İsim fiil eklerinden bir diğeridir. Bu işlevde fiile eklenerek işlek kelime türeten bir ektir. Bu işlevinin dışında kalıcı ad yapma niteliğinde kelimeler türetmiştir: *tanış, buluş, çekiliş, görüş* gibi. Bu kelimelerde fiilin anlamıyla “ilgili olma” manası vardır.

**-t, (I)t/(U)t:** Anlam çeşitliliği az ancak türeme işlekliliği fazla olan bir ektir.

- Fiilin bildirdiği işin gerçekleşmesine vesile olan “araç, nesne” anlamı verir: *taşıt, yakıt*.
- Eylemde bildirilen işin sonucunda ortaya çıkan “ürün” anlamı vardır: *dikit, yapıt* gibi.

### 3. Addan Fiil Türeten Ekler ve Anlam Özellikleri

Bu gruptaki ekler, ad türeten ekler göre daha azdır. “Addan fiil türeten bu eklerin en önemli özellikleri, eklendikleri ad kök ve gövdelerini ‘olma, oluş bildirme’, ‘yapma, yapış bildirme’ özelliğinde birer fiile dönüştürmeleridir.” (Korkmaz, 2019, s.172) Ergin’e göre (1972), bu ekler için yalnızca “yapma ve olma” bildirdiğini, bunların anlam ile ilgili özel işlevi olmadığını söyler. Ancak biz yine de kelime kök ve gövdesinde fark

yarattığı için bu ekleri ele alıp açıklamaya çalışacağız. Dilimizde canlılığını yitirmemiş, karşımıza çıkan ekler şunlardır:

**+A-**: Bu ek ad köklü kelimeye bağlı olarak “gerçekleştirme, yapma” anlamı verir: *kınamak, dilemek* gibi.

- Ayrıca bazı örneklerde; isimdeki anlamın kendi kendine gerçekleşmesi, akışında olması anlamı vardır: *kocamak, uzamak* gibi.

**+Al-**: İşlek olmayan bir ektir. Geçmişten günümüze aktarıldığı görülmektedir. İsim, hareket biçimini gerçekleştirmesiyle fiile dönüşür. “*azalmak*” örneğinde az durumuna gelmek anlamı vardır.

**+An-**: Bu ekin kökle iyice kaynaştığı görülür. Kelime ayrımı yapmada ve anlamlandırmada zorlanmaktayız: *beğenmek* gibi.

**+Ar-**: Genellikle renk soylu isimlere gelerek “renge dönüşme” anlamı verir: *morarmak, yeşermek*.

**+At-**: Birleşik bir ek olduğu düşünülmektedir. Anlam olarak “yapma” ifade eden kelimeler türetir. +A- ekiyle fiilden ettirgen fiiller türeten –t- ekinin kaynaşmasıyla oluşmuştur.” (Korkmaz, 2019, s.174) Karşılaşılan örnekler: *öğretmek, düzetmek* gibi. Bu örneklerde kelime kökündeki isme “olma, gerçekleşme” anlamı vermiştir.

**+dA-**: Çoğunlukla yansıma bildiren adlara gelerek “olma” anlamı veren fiiller türetmiştir: *ışıldamak, kıvıldamak* gibi.

**+(l)k-**: Ad soylu kökteki anlamın fiile uyarlayarak kelime türetme işlemini yapar. Bu ek genellikle kelimeye “olma” anlamı verir: *gecikmek...*

**+kır-/+kUr-**: Yansıma seslerden “insan davranışı” anlamında fiiller türetir: *püskürmek, haykırmak...*

**+l-**: Ad köklerine eklenerek “şekline gelmek, durumunda olmak” anlamlarında fiiller türetmiştir: *kocalmak, incelmek* gibi.

**+lA-**: Addan fiil türetme eklerinden en yaygın kullanılan ektir. Bazı anlamları şöyledir:

- İsmi anlamına bağlı olarak, isimdeki ifade edilen durumu “hareket olarak gerçekleştirme” anlamı vardır: *hazırlamak, temizlemek, bağlamak* gibi.
- Zaman bildiren adlara eklenerek “yapma” anlamı verir: *gecelemek...*
- İsmi anlamını “araç olarak kullanarak eylemi gerçekleştirme” manası vermiştir: *kılıçlamak, rendelemek* gibi.

**+lAn-**: Bu ek de yukarıdaki +lA- eki gibi işlektir. İsmi belirttiği özelliğe “sahip olma, kendisinde bulundurma, donanma” anlamında fiiller türetmiştir: *dertlenmek, kanatlanmak, paralanmak* gibi.

**+lAş-**: “Birleşik bir ektir. Dönüştürme ve işteşlik eki olan –ş ekiyle kaynaşmıştır.” (Korkmaz, 2019, s.178) Bu özelliğe bağlı olarak “bir işin karşılıklı yapılması, dönüşmesi” anlamlarında fiiller türetmiştir: *irileşmek, haberleşmek* bunlardan bazılarıdır.

**+msA-**: Ad soylu kelimelere eklenerek “öyle görmek” anlamında kelimeler türetmiştir: *benimsemek, çoğumsamak...*



**+(ı)r:** Ad soylu sözcüklerin belirttiği anlama “gerçekleştirme” manası verir: *delirmek, öğürmek* gibi.

**+sA-** İşlek bir ektir. Eklendiği sözcüğe “istek duymak, öyle farz etmek” anlamlarını vermiştir: *garipsemek, boğasamak...*

#### 4. Fiilden Fiil Türeten Ekler ve Anlam Özellikleri

Fiilden fiil türetme ekleri, fiil köklü tüm kelimelere eklenerek türetme yapabilir. Yalnız aralarından bazıları canlılığını kaybettiği için Türkiye Türkçesinde örnekleri çok azdır. Giriş bölümünde de bahsettiğimiz çatı ekleri bu kategoride incelenmektedir. Çatı ekleri kelimedeki görev değişikliği yaptığı için türemiş kelime yaptığı söylenebilir. Ancak anlamsal yönden değişim yapmayan çatı eklerine bir yaklaşım getiremeyiz. Bu nedenle bu eklerle kısaca değinmeyi doğru bulduk.

Tartışmalı bir konu olan çatı eklerinden bazıları kalıcı anlam değişikliği yapmıştır. Korkmaz (2019), kaynağında bu örneklere yer verir. Örneklerde ek ve kök iyice kaynaştığı için tahlil etmek zorlaşmakta ve anlamı açıklanamamaktadır. Tespit edip incelediğimiz bazı ekler şunlardır:

**-A-:** Örnekleri azdır. Aktif olarak türeme yapan bir ek değildir. Eklendiği kelimenin kökünü kuvvetlendirme anlamı vardır. “Fiilde pekiştirme işlevindedir.” (Korkmaz, 2019, s.181) *Tıkamak* örneğinde olduğu gibi fiilin kökünde büyük bir anlam değişikliği yapmamış, fiili kuvvetlendirmiştir.

**-AkIA-:** İsim yapan –ak eki ile fiil yapan –la ekinin birleşmesiyle oluştuğu görülmektedir. Bir işin sürekliliği anlamı vardır: *didikleme, duraklamak...*

**-AIA-:** “-AIA eki, fiilden ad türeten –g ekinin düşmesi ve geride kalan bağlantı ünlüsünün +IA- ekiyle birleşip kaynaşmasından oluşmuş olabilir.” (Korkmaz, 2019, s.182) Fiil türeten ekler arasında kolay türeyebilen bir ektir. Yukarıdaki –AkIA- eki gibi aynı anlam özelliğine sahiptir. Süreklilik ve devamlılık bildirir: *kovalamak...*

**-Ar-:** Bu ek, ettirgenlik ekidir. Anlam olarak “sebepl olmak, aracı olmak” manasında fiiller türetir: *koparmak, çalarmak* gibi. Bir işe “etki eden” anlamı vardır. Kelimenin anlamında köklü bir değişiklik yapmaz.

**-Dir-:** -Ar- eki gibi bu da ettirgenlik eklerinden biridir. Fiilde belirtilen hareketi “bir başkasının yapmasını sağlama, neden olma” anlamlarını verir. Ancak bu anlam kelimenin kökünde büyük bir anlam değişimi yaratmaz: *öptürmek, çaldırmak, bildirmek* gibi örneklerde görülür.

**-I-:-a-** eki gibi kuvvetlendirme yapar. Örnekleri azdır. Bazı kelimelerde kökle kaynaşmış olduğu için parçalara ayırmada zorluk çekilmektedir. Sürmek = *Sürümek* örneğinde görüldüğü gibi anlama kuvvetlendirme katar.

**-k-:** Birkaç örnekte karşımıza çıkmaktadır. Fiildeki işin anlamına “kuvvetlendirme” manası verir: *silmek, sarkmak* gibi.

**-(I)l-:** Edilgenlik çatı ekidir. Bu işlevde fiiller türetir. Anlam olarak “*yapılma, edilme*” anlamları verir (Korkmaz, 2019). “*açılmak, yazılmak*” örneklerinde de görüldüğü gibi kelimenin özne-nesne ilişkisinde fark yaratmaktadır. Anlam olarak aynıdır. Yalnızca başkası tarafından “yapılma” anlamını verir.

**-mAIA-:** Fiilden fiil türeten birleşik eklerden biridir. Bir işin “devamlı” olmasını anlatan fiiller türetir: *sürmelemek, sarmalamak*...

**-n-/ -(I)n-:** Çatı eklerinden dönüşlülük ekidir. Yapılan işin yapana dönmesi anlamında fiiller türetmiştir: *giyinmek, sürünmek* gibi.

- “-n- eki, geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden pekiştirme ya da tekrarlama anlamında dönüşlü fiiller türetir.”(Korkmaz, 2019, s.185)*Sızlanmak, kaçınmak* örneklerinde bu özellik görülür.

**-p-:** “*Serpmek, kırpmak*” fillerinde –p morfemi için eşit bir şekilde, homojen olarak gerçekleşmesi anlamını katmıştır.

**-(I)r-:** Ettirgenlik eklerinden bir diğeri –ır- ekidir. Fiile ettirgen manada, bir işi “yapma” anlamları verir: *kaçırmak* gibi.

- Bu ek ettirgenlik özelliğinin dışında, fiil kökünde anlamsal değişik meydana getirmiştir.
- *Aşırmaq* (bir şeyi çalmak), *uyarmak* (birini ikaz etmek) gibi kelimelerde, fiilin kökündeki anlamı tamamen değiştirmiştir. Bu gibi kelimelerde genel bir anlam yorumu yapmak zordur. Anamlarda fiilin kök ve gövdesine göre kendine has değişiklik görülür.

**-(I)ş-:** İşteş çatılı bir ektir. Bu görevde oldukça işlek kelime türetmiştir.

- Bir işi “beraber ya da karşılıklı” yapma anlamı vardır: *bakışmak, dövüşmek, ağlaşmak* gibi.
- Fiil kökündeki hareketin “kendiliğinden gerçekleşmesi” anlamlarında da kelimeler yapmıştır: *depreşmek, dönüşmek* gibi.

**-(I)ştir-:** Fiildeki hareketin yapılmasını anlatan ve anlam çeşitliliği az olan bir ektir. “*ovuşturmak, kırpıştırmak*” örneklerinde ise “bir işi yapmaya devam etme” anlamı vardır.

**-t-, -(I)t-:** Çatı ekleri arasında ettirgenlik bildiren ektir.

- Fiildeki hareket gerçekleşirken “bir başkasına yaptırma, oldurma, başkasının yapmasını sağlama” anlamlarını çağırıştır: *boyatmak, saklatmak* gibi.
- Bazı kelimelerde dönüşlülük görevinde kelimeler yapmıştır. Bu kelimelerde işin yapan kişiye dönmesi anlamı vardır: *üşütmek* gibi.
- *Berkıtmek, ısıtmak* gibi bazı kelimelerde kalıcı anlam değişikliği yaptığı görülür. Bu kelimelerde daha çok “kuvvetlendirme” anlamı sezilmektedir.

## 5. Sonuç

Türkiye Türkçesi yapı ve içerik bakımından oldukça zengin bir dildir. Bunun en büyük ispatlarından biri çalışmamızda incelediğimiz eklerin işlevi ve kelimeye kattığı anlamlardır. Sondan eklemeli bir dil olan Türkçede kelime türetmede en sık kullanılan

yöntem, kelime kök ya da gövdelerine yapım eki getirilmesidir. Bu ekler, kelimedede hem anlamsal hem görevsel değişiklik yapar. Çalışmamızın konusu anlam olduğu için bu ekleri anlam yönünden incelemeye çalıştık. Bunun sonucunda şunları tespit ettik:

- 1) *Türkçe Sözlük*'te yapım eki almış sözcükler incelendiğinde addan ad ve fiilden ad yapım ekinin daha sık türeme yaptığı gözlemlenmiştir. Buna göre:
  - Addan ad yapım ekleri arasında hem anlam çeşitliliği hem de türetim işlekliliği fazla olan ekler: +CA, +CI, +Cık, +II, +IIK ekleridir. TDK sözlükte gözlemlenen +CA morfemi 6, +CI 4, +Cık 6, +II 5, +IIk 6 farklı anlam kazanmıştır. Anlam çeşitliliği az olup sözlükte işlekliliği fazla olan ekler ise: +CII, +DAŞ, +(E/I)I, +giller, +IA, +mSI, +sAI, +sl, +slz, +tl ekleridir. Bu ekler kelimeye en fazla 2 farklı anlam katmıştır. Addan ad yapan yapım ekleri arasında anlam çeşitliliği fazla olup türetim işlekliliği az olan bir eke rastlanmamıştır. Kaynakçada belirtilen gramer kitaplarında geçen anlamlar dışında bizim tespit ettiğimiz şu anlamlar vardır:
    - –clk morfeminin “bademcik, elmacık” gibi kelimelerde insan anatomisiyle ilgili terim yaptığı, “daracık, birazcık” örneklerinde pekiştirme anlamı kattığı, “maymuncuk” kelimesinde müstakil bir anlam oluşturduğu, “kızılıcık” örneğinde benzetme yoluyla kelime türettiği, “öpücük, gülücük” örneklerinde ise eyleme kısa süreli, hafif, abartılmadan gerçekleşme anlamını kazandırdığı belirlenmiştir.
    - +An ekiyle türetilen *sapan* kelimesi, iki ucu ip, ortası örme şeklinde olan bir alettir. Burada dikkat çeken gövde kısmından ayrılan iki farklı parçanın adeta gövdenin yavrularını andırmasıdır. Bu benzetmeden yola çıkarak *sapan* kelimesindeki –An biçimbiriminin küçültme anlamını tespit ettik.
    - +cII ekinin kelimeye “evrimsel süreç içerisinde canlıların yaşam tarzlarına göre doğal olarak biçimlenen yeme-içme şekilleri ve habitat” anlamı kattığı sonucuna ulaştık.
    - +Giller morfeminde “aynı türden olma, topluluk” anlamı bulunmuştur.
    - Fiilden ad türeten ekler arasında hem anlam çeşitliliği hem de türetim işlekliliği fazla olan ekler: -Ak, -GA, -GIç, -I, -Icl, -(I)k, -mA, -r -(A)r/(I)r ekleridir. -Ak 3, -GA 3, -GIç 3, -I 3, -Icl 4, -Ik 3, -mA 3, -r -(A)r/(I)r 3 farklı anlam katmıştır. Sözcüğe kattığı anlam az iken türettiği kelime sayısı fazla olan fiilden ad yapım ekleri ise şunlardır: -An, -GAç, -GAn, -GI, -GIn, -III, -m -(I)m, -mAcA, -mAz, -tl, -t -(I/U)t, -Iş ekleridir. Yine gramer kitaplarından farklı olarak tespit ettiğimiz anlamlar şöyledir:
      - -GA morfeminin “bölge, yörunge” kelimelerinde tespit ettiğimiz anlamı belli bir alan, yerdir.
      - -GIç eki “dalgiç” kelimesine “meslek” anlamı kazandırmıştır.
      - -I eki çeşitli alet- araç anlamlarında “tartı, soku” gibi kelimeler türetmiştir. Aynı zamanda bir işin sonucunda meydana gelen kavram anlamında “tasarı, öğreti” gibi adlar türetmiştir. “bilgiç” kelimesinde bir nitelikten fazla bulundurma anlamı vardır.
      - -IcI ekinde farklı olarak “eylemde bildirilen anlama bağlı nitelik” anlamında “sinirlendirici, sömürücü” gibi kelimelerin türediği tespit edilmiştir.

- -(I)k ekinin türetmiş olduğu “kızarık, delik” gibi örneklerde “bir işin sonucunda ortaya çıkan durum, şekil” anlamını kazanmıştır.
  - -r -(A/I)r morfeminde sözcüğe “ticaretle ilgili maddi kavram” anlamı vermiştir: eder, tutar gibi.
- 2)** Fiil türeten yapım eklerinin gerek anlam gerekse işleklilik yönünden ad yapım eklerinden daha az olduğu görülmektedir. Yapılan inceleme sonucunda:
- Addan fiil yapım ekleri fiilden fiil yapım eklerine kıyasla sözcüğe daha belirgin anlam kazandırdığı için bu eklerin sözcüğe kattığı anlamları kategorize etmek daha kolaydır. Hem kelimenin işlevini hem de anlamını değiştirdiği görülmektedir. Buna göre +IA- eki diğer addan fiil türeten eklerle göre gerek anlam çeşitliliği gerekse işlekliliği fazla olan bir morfemdir. Bu ekin 3 farklı anlamı tespit edilmiştir. *Türkçe Sözlük*'te örneği bol olan işlek ekler ise “ +IAş-, +IAAn-, +sE-” ekleridir. Bu morfemler kelimeye çoğunlukla tek anlam kazandırmıştır. Kaynakçada belirtilen gramer kitaplarında ifade edilen anlamdan farklı olarak +IA- ekinin “kökteki ismi aracı kılarak fiili gerçekleştirme” anlamı tespit edilmiştir: *rendelemek* gibi.
  - Fiilden fiil türeten yapım ekleri arasında anlam çeşitliliği fazla olan ek belirlenememiştir. Bu grupta bulunan ekler çoğunlukla tek anlama sahip kelimeler türetmiştir. İşlekliliği fazla olan ekler ise çatı ekleri (-dır-, -(I)t-, -(I)ş-, -(I)n-, -(I)r-) ve -AlA-, -AkIA- ekleridir. Kaynakçada belirtilen gramer kitaplarının tespit ettiği anlamlardan farklı olarak -p ekinin “serpmek, kırmak” kelimelerine “işin eşit şekilde, homojen olarak gerçekleşmesi” anlamı vardır.
- 3)** İncelemede fiilden fiil türeten ekler arasında bulunan çatı ekleri -Ar-, -Dir-, (I)l-, -(I)n-, -(I)r-, -(I)ş- ve -t-/(I)t ekleridir. Bu ekler, fiilde özne ve nesneye göre farklılıklar oluşmasını sağlar. Kelimenin kökünde bütünüyle anlamsal bir değişiklik yapmaz. Eylemin bildirdiği işe “yapma, yapılma, yaptırma” gibi anlamlar verir. Bu ek klasik gramer kitaplarında yapım eki fonksiyonunda geçtiği için çalışmamızda ele alınmıştır. Ancak anlamsal olarak sınırlama gösterdiği tespit edilmiştir. Bunun dışında “aşırma, uyarmak” gibi bazı kelimelerde çatı ekinin (-Ir-) anlamda köklü bir değişiklik yaptığı görülmektedir. Ancak ek, bu ve benzeri kelimelere müstakil bir anlam verdiği için genel bir yorum yapmanın zor olduğu görülüyor. Ayrıca bunun gibi bazı kelimelerde ise ek ve kökü iyice kaynaştığından eki ayırt etmek zordur.
- 4)** *Türkçe Sözlük*'te ele alınan kelimelerde gözlemlenen ve işlekliliğinin fazla olduğu saptanan eylemsi eklerinde şöyle bir sonuca ulaşılmıştır: Sözlükte sıkça kullanılan “-A, -AcAk, -An, -Dİk, -GAn (Eski Türkçede), -mA, -mAk, -mAz, -mİş, -r -(A/I)r, - (I)ş” ekleri fiili adlaştırmak kelimenin fonksiyonunda değişiklik yapar. Bu görevi ile sözlükte oldukça fazla kelime türetmiştir. Anlam olarak değişim yarattığı örneklerde ise kalıcı ad niteliğinde kelimeler yapmıştır. Buralarda “ilgili olma, araç-gereç ve yemek adları” anlamlarının çoğunlukta olduğu saptanmıştır.

## Kaynakça

- Akdemir, Y., İsi, H. (2017). Çekim Ekinden Yapım Ekine +CA. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. Cilt: 10, Sayı: 48, Şubat.
- Aksan, D. (1990). Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim, Ankara: TDK Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2015). Türkçenin Grameri. (10. Basım ). TDK Yayınları.
- Boz, E. (2015). Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçim Bilgisi (Tasnif Denemesi). (4. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Clauson, S. G. (1972). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish, London: Oxford University Press.
- Delice, H. İ. (2000). Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 221-235.
- Eker, S. (2015). Çağdaş Türk Dili. ( 9. Baskı). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2017). Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (2-019). Türk Dil Bilgisi. (1. Baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- \_\_\_\_\_.(1972) Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Minnetoğlu Yayınları.
- Erol, H. (2014). Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri. TDK Yayınları.
- Gencan, T. N. (1972). Dilbilgisi. Ankara: TDK Yayınları.
- Hatipoğlu, V.(1974). Türkçenin Ekleri. Ankara: TDK Yayınları.
- Hengirmen, M. (2006). Türkçe Temel Dil Bilgisi. (5. Baskı). Ankara: Engin Yayınevi.
- Kara, F. (2007). Yapım Eki İşlevinde Olmayan Eklerden Bazıları”, Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu (25-27 Nisan 2007) Bildiriler-2 (K-Z), Mega Ofset Matbaası, Erzurum, 2009, 565- 576.
- Korkmaz, Z. (1960). Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1960, Ankara: TDK Yayınları.
- \_\_\_\_\_(2019). Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi). Ankara: TDK yayınları.
- Türkçe Sözlük. (2011). Ankara: TDK Yayınları.
- Turan, Z. (2000). Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, 25-29.
- Vardar, B. (1998). Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, İstanbul: ABC Kitabevi.
- Zülfikar, H. (2012). Terim Çalışmalarına Katkılar –emek (-emek) Eki. *Türk Dili*, CII, S. 726, 419-427.